

Divers Beleefbaar Cultuurlandschap

Resultaten en ervaringen van GLB-pilot Winterswijk 2011-2013

GLB-pilot Winterswijk

In Winterswijk is afgelopen jaren een pilot-project uitgevoerd waarin de mogelijkheden onderzocht werden om de vergroening van het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) te realiseren via boerencollectieven. De Europese Unie verwacht van de landbouw dat deze in de komende periode (2014-2020) de Europese burgers meer biedt dan alleen voedsel en grondstoffen. Namelijk dat ze ook werkt aan realisatie en behoud van maatschappelijke doelen zoals landschap, biodiversiteit en milieu. De Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk werd herfst 2010 door het Ministerie van EL&I geselecteerd als één van de vier gebieden waarin de vergroening van het nieuwe GLB (2014-2020) in collectief verband is vormgegeven. Daarvoor zijn inspirerende voorbeelden nodig. De drie andere pilot-projecten zijn uitgevoerd door de Agrarische Natuurvereniging Water, Land & Dijken, de Vereniging Noordelijke Friese Wouden en de Agrarische Natuurvereniging Oost-Groningen.

Sturingskracht van een collectief

In deze brochure worden een aantal uitkomsten gepresenteerd die kenmerkend zijn voor de Winterswijkse aanpak. Voor een meer uitgebreide rapportage over de ervaringen uit de GLB-pilot in Winterswijk zie Sturingskracht van een collectief¹. (de cijfers in de tekst verwijzen naar de bron in geraadpleegde bronnen en literatuur op pagina 19). Voor ervaringen van de vier GLB-pilots tezamen zie Vergroenen van DE LANDBOUW doe je beter samen².

Gemeenschappelijk
Landbouw
Beleid, Winterswijk

1 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013

Winterswijk: landbouw in een waardevol en kleinschalig cultuurlandschap

Het Winterswijkse landschap is uniek in Nederland en wordt gekenmerkt door een nauwe vervlechting van natuurlijke elementen en menselijke activiteiten, met recht kun je hier spreken van een oud cultuurlandschap.

De kernkwaliteiten zijn:

- Een kleinschalig landschap met een afwisseling van bosjes, houtwallen, landbouwgrond, lanen, beken en boerderijen;
- Grote variatie in bodemopbouw en microreliëf op het Oost-Nederlands Plateau, dat in een aantal gevallen door de landbouw versterkt is met fraaie, oude essen en steilranden;
- Meanderende beken in smalle dalen met een natuurlijke begroeiing van o.a. elzen en essen;
- Historisch bewoningspatroon vervlochten in het landschap: oude boerderijplaatsen (zoals Scholtenhoeven) en buurtschappen.

De belangrijkste grondgebruikers in het gebied zijn melkveebedrijven. Deze zullen de komende jaren zowel in omvang van de melkveestapel als de hoeveelheid grond per bedrijf toenemen. De werklust zal op de bedrijven daarmee fors stijgen. Het streven van de boeren zal zijn om efficiënter met de beschikbare tijd en grond om te gaan. Verdere mechanisatie kan daarin een oplossing bieden evenals verbetering van de landbouwstructuur, o.a. een betere verkaveling, grotere percelen en minder 'hinderlijke' houtopstanden. De mogelijkheden om op te schalen in een kleinschalig cultuurlandschap als het Winterswijkse zijn echter beperkt zonder dat dit gepaard zal gaan met verlies aan biodiversiteit: *behoud van de kleinschaligheid is behoud van de biodiversiteit.*

Totale oppervlakte:	13.880 ha
Cultuurgrond:	8.055 ha
• Grasland:	65 %
• Snijmaïs:	24 %
• Aardappelen:	6 %
• Granen:	4 %
• Tuinbouw, boomkwekerij en fruitteelt:	1 %
Bos- en natuurgrond:	1.869 ha

Ruime keuze aan diensten

Direct al bij de start van de pilot was de belangstelling onder de landbouwondernemers groot om mee te doen. Hadden in 2011 al 97 ondernemers zich aangemeld, in 2012 was hun aantal gegroeid tot 127 deelnemers. Daarmee heeft 38% van de Winterswijkse landbouwbedrijven meegedaan aan de pilot. Meedoen kon alleen via de dienst: *Instandhouding kleinschaligheid*, dit was een instapeis voor alle deelnemers. Dit betekende dat bedrijven minimaal één perceel in gebruik moesten hebben dat kleiner was dan 3 ha en dat dit perceel ook nog eens aan 4 zijden omzoomd moest zijn. Die omzoming kon bestaan uit bos, een houtwal, sloot of berm, daarbij mocht één zijde niet omzoomd zijn, wanneer het de grens vormde met het perceel van de buurman. Diensten als *Instandhouding kleinschaligheid*, *Graslandverzorging langs houtwallen* en *Instandhouding oud grasland* waren vooral in het eerste jaar van de pilot populair. Het lijkt erop dat in het eerste jaar veel deelnemers gekozen hadden voor de meest voor de hand liggende en gemakkelijk in de bedrijfsvoering inpasbare 'passieve' diensten. In 2012 zijn de diensten: *inzaai van graanakkers*, *akkerfaunaranden* en het de winter over laten staan van *graanstoppelvelden* (het zgn. *Ortolanenpakket*) extra gestimuleerd. Dat heeft geresulteerd in meer deelnemers voor deze 'actieve' diensten en met een aanzienlijk groter areaal. In 2012 hebben verschillende deelnemers ook gekozen voor eenmalige diensten die betrekking hadden op de *inzaai van kruidenrijke graslanden* en *grasklaverweiden*. Ook is er in dat jaar veel gebruik gemaakt van de mogelijkheid om eenmalig *herstel aan landschapselementen* uit te voeren.

In 2011 is door een projectgroep een dienstenbundel voor de pilot opgesteld. Daarbij is gebruik gemaakt van eerdere ervaringen in Winterswijk met het project **Boeren met Landschap en Natuur** (het Winterswijkse Puntensysteem) ³ en het project **Meervoudig Duurzaam Landgebruik** (MDL) ⁴. De diensten in de dienstenbundel zijn onderverdeeld in de thema's biodiversiteit, waterkwaliteit en openstelling/educatie. Het thema biodiversiteit kreeg veruit de meeste aandacht. Kleinschaligheid, het beheer van graanakkers en graslanden evenals het herstel en beheer van landschapselementen versterken de biodiversiteit. Behoud en verbetering van de waterkwaliteit van de ecologisch waardevolle beken is een ander doel in dit gebied. Omdat het beleavingsaspect van een gevarieerd cultuurlandschap belangrijk is voor o.a. het toerisme in het gebied, zijn openstelling en educatie ook in de dienstenbundel opgenomen.

2 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 De GLB-Pilot

Gerealiseerde diensten, aantal deelnemers en areaal of aantal per dienst

Diensten		Eenheid	2011		2012		2013	
			Deel-nemers	Oppervlakte	Deel-nemers	Oppervlakte	Deel-nemers	Oppervlakte
Biodiversiteit								
B1	Kleinschaligheid							
B1-1a	percelen 2 - 3 ha	ha	60	403	85	579	83	575
B1-1b	percelen 1 - 2 ha	ha	78	386	100	540	99	541
B1-1c	Percelen 0,5 - 1 ha	ha	67	113	89	151	90	157
B1-1d	percelen < 0,5 ha	ha	43	29	68	41	66	44
	<i>totaal kleinschaligheid</i>	ha	95	930	127	1311	125	1.318
B1-2	Graslandverzorging langs hout	km	76	99	106	134	104	152
B2	Ortolanenpakket							
B2-1	Graanakkers	ha	19	28	40	120	49	207
B2-2a	Ingezaaide akkerfaunaland	are	11	526	20	802	39	1.710
B2-2b	Niet geogost graandeel	are	3	180	4	340	3	369
B2-3	Graanstoppeveld	ha	5	7,8	19	46,0	24	78,5
B3	Soortenrijk grasland							
B3-1	Inzaai kruidenrijk grasland ¹⁾	ha	5	5,6	10	6,2	2	1,5
B3-2	Instandhouding oud grasland	ha	61	536	94	867	92	898
B3-3	Inzaai bonte weiderand ¹⁾	are	1	55	0	0	8	100
B3-4	Inzaai grasklaverweide ¹⁾	ha	14	23	21	43	6	17
B3-5	Triorand	are	X2)		1	18	1	31
B4	Landschapspakketten							
B4-1	Onderhoud bosjes < 0,5 ha ¹⁾	are	27	471	35	322	16	518
B4-2a	Onderhoud solitaire bomen ¹⁾	stuks	26	59	43	89	11	35
B4-2b	Afrasteren solitaire bomen ¹⁾	stuks	13	25	21	36	4	11
B4-3	Steilrand ¹⁾	are	23	112	34	113	9	48
B4-4	Onderhoud hoogstamfruitbomen ¹⁾	stuks	20	240	35	216	11	98
B4-5	Planten solitaire bomen ¹⁾	stuks	X		0	0	3	4
B4-6	Herstel landschapselementen ¹⁾	m2	X		5	501	4	760
Waterkwaliteit								
W1	Inzaai vanggewassen	ha	21	44	26	47	20	80
Openstelling en educatie								
O1	Educatie en openstelling	uren	4	166	44	251	37	284
O2	Wandelpad over boerenland	km	6	5,2	12	8,2	11	8,3

¹⁾ betreft eenmalige diensten

3| Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Kleinschaligheid

Kleinschaligheid en landbouw

Op kleine percelen zijn echter de grondbewerkingskosten verhoudingsgewijs hoger dan op grotere. In Winterswijk is 59% van de percelen kleiner dan twee ha. Bovendien zijn de percelen in oude cultuurlandschappen ook vaker onregelmatig van vorm, hetgeen de bewerkingskosten verder verhoogt. Ook de opgaande beplantingen betekenen extra opbrengstderving en bewerkingskosten⁵. In Winterswijk is er gemiddeld 35,7 meter lijnvormige beplanting per ha landbouwgrond. De kosten per hectare lopen vooral op bij percelen kleiner dan 2 ha, zoals onderstaande tabel laat zien. Uit deze tabel kunnen we afleiden dat vergoedingen van € 150 per ha en hoger nodig zijn voor percelen kleiner dan drie ha. Daar bovenop komt de opbrengstderving als gevolg van beplantingen.

Kleinschaligheid en biodiversiteit

De kleinschaligheid is voor een belangrijk deel te herleiden tot de kleinschalige bodemopbouw van het Oost-Nederlands Plateau waarop Winterswijk ligt. De afwisseling van natuur, bos en landschap en agrarisch gebruik is in ecologisch opzicht van grote waarde. De landbouw speelt een belangrijke rol in het beheer van het landschap. De afwisseling van grasland en akkerbouw naast de houtwalstructuren en de bossen geeft het gebied zijn karakteristieke eigenschappen (coulissen) en vormt een waardevol agrarisch cultuurlandschap. Ook het voorkomen van landgoederen is karakteristiek voor het gebied. De grote verscheidenheid aan flora en fauna in het gebied is sterk gebonden aan die kleinschalige structuren in het landschap en de agrarisch activiteiten. Met name de omzoming van kleine gras- en bouwlandpercelen met houtopstanden, maar ook met steilranden en sloten, zorgen ervoor dat er veel gradiënten voorkomen die een basis vormen voor een verscheidenheid aan leefgebieden. Daarnaast vormen de beeksystemen en de verscheidenheid aan bodemtypen een belangrijk basis voor een gevarieerde flora en fauna. Het is voor het behoud van die biodiversiteit van groot belang dat die kleinschaligheid met zijn omzoming in stand blijft. Tevens fungeren de houtwallen, steilranden en sloten als ecologische verbindingen tussen 'natuurparels' zoals de Natura 2000 gebieden. Instandhouding van de kleinschaligheid vormde daarom de kern van dit pilot-project.

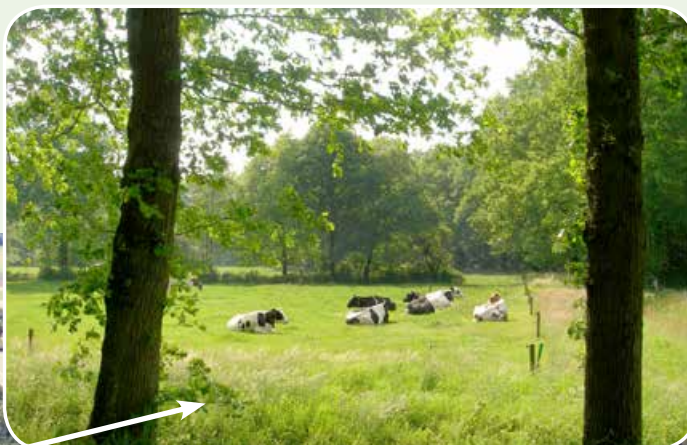
Kostprijsverschil door extra bewerkingskosten bij kleine percelen ten opzichte van de gemiddelde kosten in Nederland⁶

Oppervlakteklasse	Kostprijsverschil t.o.v. de gemiddelde kosten (€/ha/jaar)
0 – 1 ha	1.115
1 – 2 ha	353
2 – 3 ha	149
3 – 4 ha	78
4 – 5 ha	46
5 – 6 ha	16
6 – 10 ha	0
> 10 ha	0

3 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Kleinschaligheid

Het Winterswijkse landschap: kleine, omzoomde percelen met onregelmatige vormen

4 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Het Ortolanenpakket

Graanteelt

Essen zijn in Winterswijk belangrijke cultuurhistorische elementen en zeer kenmerkend voor het landschap. Van oudsher werden op deze bouwlanden granen verbouwd, afgewisseld met aardappelen en bieten. Deze teelten zijn gedurende de laatste 25 jaren vervangen door de teelt van snijmaïs en gras. Dit heeft grote gevolgen gehad voor de akkerflora en -fauna. Veel typische akkervogels zijn als broedvogel uit het Winterswijkse landschap verdwenen of zijn sterk in aantal afgenomen. De pilot heeft sterk ingezet op het bevorderen van graanteelt om het biotoop voor akkervogels te verbeteren. Echter voor (melk)veehouders is het economisch vaak minder aantrekkelijk om graan te telen i.p.v. snijmaïs of gras. In september 2012 zijn voor de pilot saldoberekeningen gemaakt voor zomergerst en snijmaïs onder Winterswijkse omstandigheden en zijn de voor- en nadelen van deze twee gewassen voor de bedrijfsvoering op een rijtje gezet

Voor- en nadelen van snijmaïs en zomergerst

Voordelen

Snijmaïs

- Hoge gewasopbrengsten/goede saldi
- Goed in te passen in de bedrijfsvoering
- Constante voederwaarde
- Eenvoudig te telen, te oogsten en te bewaren

Zomergerst

- Krachtvoervervanger/kringloopgedachte
- Minder mest nodig (lagere nitraatuitspoeling)
- Landschappelijk en ecologisch aantrekkelijk
- Vruchtwisseling

Nadelen

Snijmaïs

- Hogere teeltkosten
- Hogere krachtvoerkosten
- Landschappelijk en ecologisch weinig interessant

Zomergerst

- Lagere gewasopbrengsten/lagere saldi
- Lastig inpasbaar in een bedrijfsvoering met maïs en gras

Naast de instandhouding van de kleinschaligheid vormde het verbeteren van het leefgebied voor akkervogels een belangrijk speerpunt. Het Ortolanenpakket bestaat uit een combinatie van graanakkers, aanleg van akkerfaunaranden en graanstoppelvelden. Dit Ortolanenpakket heeft als doel het biotoop voor akkervogels als ortolaan, patrijs, veldleeuwerik en geelgors te verbeteren door broed- en voedselgebieden te creëren. Ook de akkerflora, vlinders en andere insecten en zoogdieren zullen van de maatregelen profiteren. Belangrijk bij dit pakket is de collectieve aanpak. Het is essentieel dat meerdere boeren in een gebied meedoen. Alleen in samenwerking (collectief) is het mogelijk om daadwerkelijk het leefgebied voor akkervogels te vergroten en te verbeteren. Wanneer in een bepaald aaneengesloten gebied veel ondernemers meedoen, ontstaat er een mozaïek van bouwlanden met granen, aardappelen en andere gewassen, gecombineerd met maatregelen als akkerfaunaranden die samen met stoppelvelden dienen als (winter)voedsel en dekking voor akkervogels.

4 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Het Ortolanenpakket

Vooral het ruim € 500/ha hogere saldo bij de teelt van maïs t.o.v. gerst en de lastiger inpassing van graan in de bedrijfsvoering en de rantsoenen maakt dat de keuze al gauw ten gunste van maïs uitvalt. Sindsdien is het verschil in saldo tussen maïs en gerst alleen maar groter geworden. Daarbij komt dat de Winterswijkse melkveehouders de teelt van graan niet goed in de vingers hebben en gemiddeld slechts 5 ton graan/ha aan opbrengst weten te realiseren. Het wordt voor een melkveehouder pas aantrekkelijk om graan te telen wanneer hij de opbrengst per ha weet te verhogen en wanneer hij het graan als krachtvoer kan inzetten op het eigen bedrijf, want krachtvoer aankopen is duur.

Praktijkproef met graanteelt

Om de melkveehouders te stimuleren meer graan in hun bouwplan op te nemen is voorlichting gegeven over graanteelt en de inpassing van graan in het rantsoen van melkvee, gevolgd door een praktijkproef in 2013 met teelt en verwerking van graan. Deelnemers aan de pilot werd de mogelijkheid geboden om het graan dat ze zelf telen te laten verwerken tot krachtvoer. Een tweede optie die aangeboden werd, was om het graan te laten pletten en tijdelijk op te slaan bij een mengvoederfabrikant in de regio, die het vervolgens op afroep weer terug leverde. Dit geplette graan kon dan via een krachtvoerautomaat gedoseerd aan het vee worden gevoerd.

Tevens werd de mogelijkheid geboden om graanteelt te gebruiken bij graslandvernieuwing door inzaai van grasland onder dekvrucht. Door gras gelijktijdig met gerst te zaaien wordt veronkruiding beperkt en kan na de oogst van het graan het perceel verder gaan als blijvend grasland. Deze derde optie kon gecombineerd worden met optie 1 of 2.

Ria Wolters (ForFarmers) geeft op 30 mei 2013 voorlichting over graanteelt

Deelnemers GLB-pilot	jaar	2011	2012	2013
Dienst B2-1 graanakkers	aantal graantelers (dienst B2-1)	19	19	19
	aantal ha graan	67	139	207
Graan malen en aanzuren (optie 1)	aantal deelnemers			15
	aantal ha			60
	aantal ton product			300
Graan pletten en opslaan (optie 2)	aantal deelnemers			7
	aantal ha			32
	aantal ton product			115
Gras inzaai onder dekvrucht (optie 3)	aantal deelnemers			4
	aantal ha			11

4 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Het Ortolanenpakket

Totaal in Winterswijk werd in 2012 circa 325 ha graan verbouwd. Het streven was om dit areaal naar 400 ha te vergroten. Met deze praktijkproef hebben we in 2013 het areaal graan in deze pilot met 68 ha weten te vergroten. Extra graan draagt bij aan de vergroting van de biodiversiteit, maar heeft ook betekenis voor een duurzamere melkveehouderij. Door zelf krachtvoer te telen in de streek hoeft er minder krachtvoer (o.a. sojaschroot) vanuit het buitenland te worden aangevoerd. Vanuit de kringloopgedachte en het milieu is dat een gewenste ontwikkeling.

De ervaringen met het inpassen van gemalen graan in het rantsoen waren overwegend positief. Wanneer er geen mengvoervagen op het bedrijf aanwezig was, kostte het wel wat meer arbeid om het gemalen graan voor het voerhek te brengen. Verder moet de juiste dosering (hoeveelheden per koe per dag) worden 'geleerd'. Recente ontwikkelingen in de melkveehouderij laten ontwikkelingen zien die haaks staan op het streven naar meer graanteelt. Het melkquotum verdwijnt in 2015, waardoor de veestapel zal uitbreiden en er meer behoefte komt aan ruwvoer (gras en maïs) en om in aanmerking te komen voor derogatie van de mestaanwendingsnormen, zijn bedrijven met ingang van 2014 verplicht om 10% meer van het bedrijfsareaal in te vullen als grasland (80 % i.p.v. de eerdere norm van 70%).

Melkveehouder Hans Esselink over zijn ervaring met graan als krachtvoervervanger op zijn bedrijf:

"De teelt van zomergerst ging na een traag voorjaar voorspoedig. De oogst, het malen en silobaggen verliepen prima. De graanopbrengst in 2013 viel met 7 ton/ha reuze mee. Begin september begon ik met voeren: 1 kg per koe per dag (als vervanging van 1 kg krachtvoer). Het resultaat in deze beginperiode: geen verschil in melkopbrengst, vet en eiwit resp. 0,18% en 0,07 % lager. De kans dat ik graan blijf telen om als krachtvoer op mijn bedrijf in te zetten acht ik klein. Hoewel het een mooi product is en prima is in te passen in mijn bedrijfsvoering is het kostprijsverschil tussen maïssteelt en graanteelt veel te groot. Daarnaast eisen nieuwe derogatieregels dat ik 80% grasland op mijn bedrijf moet hebben, dan is er geen ruimte meer voor graanteelt"

Een demonstratie 'silobaggen' (malen en aanzuren) van graan bij de familie Dondergoor in Ratum

4 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Het Ortolanenpakket

Akkerfaunaranden

We hebben de deelnemers aan de diensten *akkerfaunaranden* en/ of *graanstoppelvelden* in een enquête naar hun ervaringen gevraagd. De waardering voor de faunaranden is overwegend positief. Ook door buitenstaanders (bijv. recreanten) worden de randen gewaardeerd. De deelnemers waar de inzaai niet geslaagd was of die niet tevreden waren over het eindresultaten voerden als redenen aan: te droge of natte omstandigheden bij de inzaai, te weinig zaad gebruikt, een te sterke veronkruiding of een te sterke overheersing van één of twee soorten. Als suggesties voor verbetering werden genoemd: meer kleur en variatie (bloemen), elk jaar op een ander plek aanleggen voorkomt overheersing van één soort (door natuurlijke uitzaai), meer keuze in mengseltypen voor verschillende faunagroepen, een breder mengsel dan alleen gericht op akkervogels waar nu de nadruk op lag.

Uitkomsten van enquête naar ervaringen met akkerfaunaranden.

Ingezaaide akkerfaunaranden (aantal reacties: 16)			
Aanleg	aanleg uitbesteed	25%	zelf aangelegd 75%
Slagen van inzaai	inzaai geslaagd	75%	inzaai niet geslaagd 25%
Waardering rand (aantal reacties: 20)			
Biodiversiteit	meer biodiversiteit	85%	niet meer biodiversiteit 15%
Resultaat	mooi	38%	eentonig 38%
			zootje 25%
Reacties van derden (aantal: 13)			
	positief	77%	negatief 23%
Optie voor vergroening (aantal: 20)			
	ja	70%	nee 20%

Duidelijk is dat de randen bijdragen aan meer biodiversiteit. Door de deelnemers werden veel vogels (fazanten, patrijs, kwartel, groenlingen, gele kwikstaart, graspieper en roofvogels als buizerd, havik, torenvalk, sperwer en uilen), insecten (bijen, vlinders en sprinkhanen) en zoogdieren (muizen, reeën, vleermuizen, hazen en konijnen) gezien om en nabij de randen. Maar ook een teveel aan kraaien en duiven!

Graanstoppelvelden

Op basis van succesvolle resultaten met graanstoppelvelden in Groningen (werkgroep Grauwe kiekendief) en Limburg, vormden graanstoppelvelden ook één van de onderdelen van het Ortolanenpakket. In de hierboven genoemde enquête waren ook een aantal vragen opgenomen over ervaringen met graanstoppelvelden. De meeste deelnemers zijn gewend om na graanteelt een groenbemester te telen of in ieder geval een grondbewerking uit te voeren (bijvoorbeeld het lostrekken van de stoppel met een tandcultivator). Een stoppel de winter over laten staan is dus zeker geen gangbare praktijk. De datum van 1 maart als tijdstip om de stoppel onder te mogen werken, werd als te laat ervaren. De stoppelvelden hebben wel degelijk een positief effect op de biodiversiteit. Er zijn volop groepen vogels gezien op de stoppelvelden en ook zoogdieren (vooral muizen) en roofvogels die vervolgens weer af komen op de muizen.

Graanstoppelveld september 2012

4| Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Het Ortolanenpakket

Toename van de biodiversiteit

De effecten voor biodiversiteit op percelen met graanteelt en akkerfaunaranden zijn in de periode mei - augustus 2012 gemonitord door Stichting Staring Advies⁷. Percelen met graanteelt en akkerfaunaranden bieden een geschikt broed- en leefgebied aan verschillende soorten akker- en weidevogels en andere broedvogels van lage vegetaties. Ook vormen ze een geschikt habitat voor een groot aantal insecten. Daarnaast hebben de percelen en randen een positieve uitstraling op vogelsoorten die in de directe omgeving broeden en op deze percelen en randen foerageren. Ten opzichte van de eveneens onderzochte maïspelden, scoren akkerfaunaranden en graanteelt veel beter voor broedvogels en insecten. Door het ontbreken van structuur en beperkt voedselaanbod bieden de maïspelden geen geschikt leefgebied voor dagvlinders, libellen en sprinkhanen.

Broedvogels en insecten op Akkerfaunarand A (ingezaaid met mengsel van granen en akkerfaunamengsel), Akkerfaunarand B (niet geoogst graan), graanteelt op essen en maïspelden)⁷

	Akkerfaunarand A		Akkerfaunarand B		Graanteelt op essen		Maïspelden	
	aantal	/100 ha	aantal	/100 ha	aantal	/100 ha	aantal	/100 ha
Broedvogels - territoria	23		3		27	87	12	93
Broedvogels - soorten	10		2		14		4	
Dagvlinders - exemplaren	1.028	15.342	117	5.572	533	3.658	34	461
Dagvlinders - soorten	22		11		20		8	
Libellen - exemplaren	123	1.838	6	287	37	223	15	204
Libellen - soorten	17		5		12		5	
Sprinkhanen - exemplaren	462	6.896	57	2.714	566	3.430	68	920
Sprinkhanen - soorten	9		6		13		6	

In 2012 en 2013 zijn ook enkele wintervogeltellingen uitgevoerd. Daaruit werd duidelijk dat sommige soorten een duidelijke voorkeur hadden voor de structuurrijke akkerfaunaranden. In de winter waren deze randen plaatselijk ruim een meter hoog. Op de stoppelvelden daarentegen waren de afgestorven plantendelen meestal niet hoger dan 20 centimeter. Een gesloten sneeuwdek had bij akkerfaunaranden nauwelijks invloed op de aantallen vogels, terwijl een gesloten sneeuwdek bij de stoppelvelden er toe leidde dat de vogels het vrijwel geheel lieten afweten. De reden hiervoor was dat dan het voedsel op de stoppelvelden vrijwel onbereikbaar werd voor vogels. In de hoog opgaande akkerfaunaranden bleef ook bij een sneeuwdek een deel van het voedsel bereikbaar. Voor de overleving van (akker)vogels in de moeilijkste periode van het jaar is dit een belangrijk gegeven.

Faunaranden leveren veel biodiversiteit

5| Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013

Kruidenrijke graslanden

Inzaai van percelen met inheemse kruidenrijke natuurmengsels is een uitstekende manier om snel tot graslanden te komen met een hoge biodiversiteit⁸. De graslanden blijven daarbij in landbouwkundig gebruik. Het structuurrijke ruwvoer van licht bemeste kruidenrijke graslanden is rijk aan mineralen en spoorelementen en daarom goed inpasbaar in de melkveehouderij.

Er werden in de pilot drie diensten aangeboden waarbij met inzaai van kruidenrijke zadenmengsels ervaring kon worden opgedaan. Er kon gekozen

worden uit het inzaaien van kruidenrijk graslandpercelen, een bonte weiderand of Trioranden. Een Triorand is een rand ingezaaid met een gras/kruidenmix en is 9 tot 12 m breed. De rand is bij voorkeur gesitueerd langs een sloot en verdeeld in 3 gelijke banen met een verschillend maai-beheer, zodat er altijd een afwisseling is van korte en lange vegetatie.

Kruidenrijk grasland een goede basis voor structuur- en mineraalrijk ruwvoer

Deelname aan de diensten kruidenrijk grasland, bonte weiderand en Triorand

Jaar	Dienst	Kruidenrijk grasland	Bonte weiderand	Triorand
		B3-1	B3-3	B3-5
2011	aantal deelnemers	5	1	
	oppervlakte	5,6 ha	55 are	
2012	aantal deelnemers	10	0	1
	oppervlakte	6,2 ha	0 are	18 are
2013	aantal deelnemers	2	8	1
	oppervlakte	1,5 ha	100 are	31 are
Totaal	aantal deelnemers	17	9	2
	oppervlakte	13.3 ha	155 are	49 are

Een van de leerpunten met deze diensten is dat er meer tijd gestoken moet worden in het begeleiden van de inzaai en het beheer, vooral in het eerste jaar. De deelnemers hadden bij de levering van het zaad wel een advies op papier gekregen, echter in de praktijk werd daar onvoldoende naar gekeken. Persoonlijke begeleiding is belangrijk om tot een geslaagde inzaai te komen. Vervolgens is voorlichting over het juiste beheer essentieel om de kruidenrijke weiden ook in stand te houden. Bij controle bleken een aantal percelen te rijk bemest te worden, wat ten koste ging van het aandeel kruiden. Er waren echter ook geslaagde voorbeelden, zoals bovenstaande foto laat zien.

6 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Demonstratieveld als etalage voor vergroeningsmogelijkheden

In 2011 en 2012 hebben de deelnemers aan pilot ervaring kunnen opdoen met een aantal mogelijke vergroeningsmaatregelen, zoals de inzaai van akkerfaunaranden met speciaal samengesteld mengsel voor akkervogels. Op basis van de ervaringen is besloten om in 2013 een groot demonstratieveld aan te leggen om een heel pallet aan vergroeningsmogelijkheden te demonstreren voor een breed publiek. Naast faunaranden met mengsels die sterk van elkaar verschiden in soortsaamenstelling voor verschillende faunagroepen (insecten, akkervogels, akkerflora of klein wild), zijn ook randen ingezaaid met groenbemesters, energie-, eiwit en vanggewassen. De randen zijn telkens naast een gewas gesitueerd, zoals dat ook in de praktijk het geval is. In totaal zijn 30 verschillende gewassen ingezaaid die aan beide zijden geflankeerd werden door faunaranden, dus in totaal 60 faunaranden. Het demoveld was gedurende het groeiseizoen vrij toegankelijk voor het publiek. De locatie was bewust gekozen tegenover Camping en Recreatiecentrum Sevink Mölle in Meddo-Winterswijk, waar een ruime parkeerplaats voorhanden was en dat een rustpunt vormt voor veel fietsers en dagjesmensen. In het restaurant van Sevink Mölle was de brochure met plattegrond van het demoveld verkrijgbaar en ook bij het lokale VVV-kantoor, zodat geïnteresseerden op eigen gelegenheid het demoveld konden bezoeken. Regelmatig werden ook excursies onder begeleiding georganiseerd, o.a. voor groepen agrariërs en scholen, waarbij er een uitgebreide toelichting werd gegeven over de gewassen en de toegepaste mengsels. De reacties waren overwegend lovend.

Aan het bezoek van het demoveld was ook een fotowedstrijd gekoppeld. Bezoekers werden uitgenodigd om foto's te maken en hun mooiste foto op te sturen naar Stichting WCL Winterswijk. Een jury heeft de inzending van dhr. B. Lammers uit Aalten 'synchroon vliegen' gekozen als de mooiste foto.

Opening van het demoveld op 4 juli 2013 door de gedeputeerde Van Dijk (links) en GLB-projectgroepvoorzitter wethouder Te Gronde

7 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013

Sturingskracht van WCL Winterswijk als collectief

Het initiatief voor de aanvraag voor de pilot is uitgegaan van de Stichting WCL Winterswijk. De pilot past bij haar doelstellingen om bij te dragen aan behoud, herstel en ontwikkeling van het buitengebied van Winterswijk. Daarbij gaat de Stichting uit van een integrale benadering van vijf thema's: leefbaarheid, land- en tuinbouw, natuur- en landschapsbeheer, cultuurhistorie en recreatie en toerisme. Landbouw is een zeer belangrijke economische factor in het buitengebied van Winterswijk, met een omzet van ca. 55-60 miljoen euro in 2011. Het streven is om deze omzet te handhaven door het blijven produceren van landbouwproducten. Een groeiende groep agrarisch ondernemers heeft in afgelopen jaren gekozen om naast het produceren van hoogwaardig voedsel een deel van hun inkomsten ook te realiseren uit natuur, landschap, recreatie en educatie. Ook door het zelf verwerken en verkopen van producten realiseren ondernemers toegevoegde waarde en extra inkomsten.

Het behouden en versterken van het Winterswijkse cultuurlandschap, inclusief de diverse soorten biodiversiteit kan alleen als er voldoende boeren en landgoedeigenaren in het gebied actief blijven. De landbouw heeft mede dit landschap gevormd en onderhouden en is nog steeds de drager van dit cultuurlandschap. Door het vergoeden van maatschappelijk gewenste activiteiten (diensten) kunnen boeren en landgoedeigenaren hun boterham blijven verdienen in dit landschap en het is dé garantie dat dit bijzondere landschap met haar hoge ecologische en visuele waarden in stand blijft. De belevingswaarde van het fraaie landschap is ook van groot belang voor de toeristisch-recreatieve sector in Winterswijk. In totaal liggen er ruim 100 verblijfsaccommodatiebedrijven in het gebied en er werken circa 1.000 mensen in de recreatie- en toerismesector, dat is ruim 7% van de totale werkgelegenheid in de gemeente Winterswijk.

Actieve sturing

Collectiviteit is het sleutelwoord in deze GLB-pilot. De Stichting WCL Winterswijk, als aanvrager van deze pilot, is een collectief van organisaties uit de sectoren: landbouw, recreatie, leefbaarheid, gemeente, natuur en landgoedeigenaren in Winterswijk. De agrarische natuurvereniging PAN, die een belangrijke rol had bij de uitvoering, is een coöperatieve vereniging. Het succes van deze pilot staat of valt met samenwerking en vertrouwen. Alleen in samenwerking (collectief) is het mogelijk om daadwerkelijk het leefgebied voor flora en fauna te verbeteren. Wanneer in een bepaald aaneengesloten gebied veel ondernemers mee doen en deze diensten leveren, ontstaat er een mozaïek van soortenrijke graslanden en bouwlanden met granen, aardappelen, groenbemesters en andere gewassen en akkerfaunaranden en daarmee een goed leefgebied voor akkervogels. Ook insecten, reptielen en zoogdieren hebben baat bij zo'n mozaïek en bij een natte en droge dooradering waarmee geïsoleerde leefgebieden aan elkaar worden gekoppeld. In de pilot is in de jaren 2012 en 2013 gestuurd om een aantal 'actieve diensten' te koppelen aan 'passieve diensten'. Bijvoorbeeld om deelnemers te verplichten om tegenover een bepaald bedrag aan kleinschaligheidsvergoeding ook een bepaald bedrag/oppervlakte aan akkerfaunadiensten te kiezen.

7| Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 Sturingskracht van WCL Winterswijk als collectief

Schouwcommissie

De controle in het veld op de juistheid van de uitvoering van de diensten kwam op diverse wijzen tot stand. Eén daarvan was het terloops tijdens werkzaamheden in het gebied, bijvoorbeeld tijdens monitoring van de biodiversiteit, controleren door de coördinatoren van Agrarische natuurvereniging PAN of door leden van de projectgroep. Echter het belangrijkste instrument voor controle op de uitvoering van de diensten was de Schouwcommissie. De Schouwcommissie heeft regelmatig in het veld gecontroleerd (12 keer in 3 jaar met controles op in totaal 48 bedrijven) of de

afgesproken diensten ook daadwerkelijk gerealiseerd werden. Daarbij zijn soms ook diensten afgekeurd omdat ze niet voldeden aan de gestelde voorwaarden zoals de mate van kleinschaligheid. In sommige gevallen bleek dat door omstandigheden (bijv. het weer) een geplande inzaai of het afgesproken beheer niet gerealiseerd kon worden, dan verviel uiteraard ook de vergoeding. Bij onenigheid velde het Dagelijks Bestuur van Stichting WCL een eindoordeel. Dit is in deze drie jaren drie keer voorgekomen.

De schouwcommissie aan het werk.

Uitvoeringskosten

Tijdens de pilot bedroegen de overheadkosten ca. 15 % van het totale budget. Vanwege het demonstratiekarakter waren meerdere werkzaamheden die tijdens de pilot zijn verricht (zoals de demokosten, opstartkosten en 'normale' overheadkosten) niet altijd goed tot in detail terug te herleiden. Dit leverde een geschatte onzekerheid op van 1 - 2 %. Er is tijdens de pilot eenmaal gemonitord. Als de monitoringskosten bij de 'normale' overhead zouden worden gerekend dan stijgt het overheadpercentage met ca. 2 %

8 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013

Communicatie en samenwerking

Rond de pilot heeft vanaf de start in 2010 tot in 2014 een intensieve informatievoorziening plaatsgevonden in de vorm van voorlichtingsbijeenkomsten, presentaties, excursies en demonstraties, persberichten in landelijke en regionale dagbladen en in vakbladen, berichtgeving via nieuwsbrieven en websites en in een aantal brochures en wetenschappelijke publicaties. Deze informatievoorziening was zowel intern gericht naar de deelnemers als naar buiten én zelfs internationaal.

De regionale dagbladen De Gelderlander en Tubantia hebben regelmatig aandacht besteed aan de pilot. Van de vakbladen waren het vooral het Agrarisch Dagblad, Nieuwe Oogst en Vee & Gewas die artikelen plaatsten.

Een hoogtepunt in de pilot was het werkbezoek van Staatssecretaris Bleker aan Winterswijk op 24 oktober 2011. In 2012 en 2013 zijn respectievelijk de Statenleden en de Gedeputeerde Van Dijk van de provincie Gelderland op bezoek geweest om zich in Winterswijk voor te laten lichten over de GLB-pilot.

De film 'GLB pilot in beeld' geeft een goede en bondige samenvatting van de hele pilot. Deze is te downloaden via de link <https://vimeo.com/94662834>.

Werkbezoek van staatssecretaris Bleker aan GLB-pilot Winterswijk op 24 oktober 2011.

Van links naar rechts: H. Wikkerink (oud bestuurslid Stichting WCL), A. Schoemaker (projectleider), G.J.W. te Gronde (voorzitter Stichting WCL), Staatssecretaris H. Bleker, J.J. van Dijk (gedeputeerde prov. Gelderland).

Gedurende de loop tijd van de pilot zijn ongeveer 8.000 bezoekers ontvangen en rondgeleid op de deelnemende bedrijven en het demonstratieveld.

9 | Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013 En hoe verder?

Gebiedsofferte (gebiedsaanvraag)

Eind 2012 heeft de projectgroep GLB-pilot Winterswijk, vooruitlopend op toekomstige ontwikkelingen in het agrarisch natuurbeheer nieuwe stijl, een gebiedsofferte voor Winterswijk opgesteld. Uitgaande van de ervaringen uit de pilot is een plan geschreven om voor het gebied passend maatwerk te leveren voor vergroeningsdiensten, agrarisch natuurbeheer, landschapsbeheer en bos- en natuurbeheer. Daarbij is aangesloten bij de trend om het beheer door organisaties uit het gebied zelf te laten verzorgen. In de gebiedsofferte zijn in een totaalpakket de ambitie, doelen en maatregelen voor vergroening en agrarisch natuur- en landschapsbeheer vastgelegd.

Een eerste versie van de gebiedsofferte werd op 17 april 2013 aangeboden aan de Statenleden van de Provincie Gelderland. De gebiedsofferte van WCL Winterswijk is één van de eerste voorbeelden van een gebiedsaanbod in deze vorm. Het vormt een voorbeeld voor andere collectieven die in het kader van het agrarische natuurbeheer nieuwe stijl in de loop van 2014 tot 2016 een gebiedsaanvraag moeten opstellen. De werkwijze die Winterswijk heeft gehanteerd om te komen tot een gebiedsofferte is gecommuniceerd met de Vereniging Agrarisch Landschap Achterhoek (VALA), het collectief voor agrarische natuurbeheer nieuwe stijl voor de hele Achterhoek.

Een vergoeding voor instandhouding kleinschaligheid blijft noodzakelijk

WCL Winterswijk betreurt het dat binnen POP3 (het Plattelandsontwikkelingsprogramma binnen de GLB periode 2014-2020) er voor gekozen is om geen vergoedingsregelingen voor probleemgebieden in te stellen. Desondanks wil het WCL verder gaan de op ingeslagen weg van kleinschaligheid behouden en toch een vitale landbouw ontwikkelen en het WCL heeft een vervolgproject 'Van vergroening naar gebiedsgroen' opgesteld om de voordelen voor biodiversiteit en landschap en de hogere bewerkingskosten voor de landbouw nader te kwantificeren.

Tot slot, de recente voorstellen voor implementatie van GLB 2014-2020 en de derogatie in combinatie met het einde van de melkquotering doen vrezen dat de groei van de melkveestapel en het verhogen van het aandeel grasland tot minimaal 80% op de meeste melkveebedrijven in een gebied zoals Winterswijk er toe zal leiden dat het grondgebruik nog verder gedomineerd zal worden door grasland en maïsland, waarbij er nagenoeg geen fysieke ruimte meer overblijft voor graan en akkerfaunaranen. Dat zal dan een compleet tegengestelde beweging zijn dan die welke beoogd was bij de start van deze GLB-pilot.

Groep groenlingen bij het demonstratieveld

Evaluatie GLB-pilot Winterswijk 2011-2013

Geraadpleegde bronnen en literatuur

1. Korevaar, H., R. Geerts, J. Stronks & A. Schoemaker, 2014. Sturingskracht van een collectief. Evaluatie GLB-pilot Winterswijk. Rapport 577. Plant Research International, Wageningen.
2. Terwan, P. & W. Rozendaal. 2014. Vergroenen van de landbouw doe je samen. ANOG / Noordlike Fryske Wâlden / Water, Land & Dijken / WCL Winterswijk.
3. Geerts, R.H.E.M., H. Korevaar, A. Oosterbaan & R. Vorage, 2008. Boeren met landschap en natuur. Rapport 217. Plant Research International, Wageningen.
4. Korevaar, H., R.H.E.M. Geerts, W. de Visser & E. Koldewey, 2006. Vier jaar multifunctionele gras- en bouwlanden in Winterswijk: gevolgen voor economie en ecologie op de bedrijven. Rapport 115. Plant Research International, Wageningen.
5. Doorn, A. van, W. Vullings, B. Breman, B. Elbersen, H. Korevaar, M. Meijer, H. Naeff, G.J. Noij, T. Kuhlman & N. Polman, 2013. Nationale invulling vergroening GLB vanuit het perspectief van biodiversiteit. Rapport 2478. Alterra, Wageningen.
6. Schrijver, R.A.M. en E.B. Oosterkamp, 2011. Het landschap: bron van energie. Studie naar de beschikbaarheid van houtsnippers uit landschapsonderhoud en het vermarkten ervan als stookhout in de Achterhoek. Rapport 276. Wetenschapswinkel, Wageningen.
7. Wamelink, S.J.J. & D.J. Stronks, 2012. Monitoring natuurwaarden GLB pilot Winterswijk. Rapport 1267. Stichting Staring Advies, Zelhem.
8. Geerts, R., H. Korevaar, A. Timmerman, 2014. Kruidenrijk grasland. Meerwaarde voor vee, bedrijf en weidevogels. Plant Research International, Wageningen.

Colofon

De teksten van deze brochure werden geschreven door:

Hein Korevaar¹
Rob Geerts¹
Jan Stronks²
Arie Schoemaker³

¹ Plant Research International
² Agrarische Natuurvereniging PAN
³ Stichting WCL Winterswijk

September 2014

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming worden gekopieerd zonder toestemming van de uitgever.

Uitgave:

Stichting WCL Winterswijk

Waardevol Cultuurlandschap

Winterswijk

PLANT RESEARCH INTERNATIONAL
WAGENINGEN UR

Ministerie van Economische Zaken

Europees Landbouwfonds
voor Plattelandsontwikkeling:
Europa investeert in zijn platteland